

İNCELEME MAKALESİ / REVIEW ARTICLE

Atf için / for cited: Üstün, U., Dulupçu, M.A. (2024). Mali Krizlerin Etkenleri ve Denetimin Krizlerle Mücadeledeki Rolü Üzerine Bir Değerlendirme. Journal of Vocational and Social Sciences of Turkey, Yıl: 6, Sayı: 15, Ağustos 2024, s.39-51.

MALİ KRİZLERİN ETKENLERİ VE DENETİMİN KRİZLERLE MÜCADELEDEKİ ROLÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Uğur ÜSTÜN¹

Murat Ali DULUPÇU²

ÖZ

Son yüzyılda ekonomik entegrasyonda yaşanan hızlı gelişme olası mali ve ekonomik krizlerin hem etki alanını genişletmiş hem de yıkıcı gücünün artmasına sebep olmuştur. Bu nedenle böyle bir ortamda yaşanan krizlerin etkenlerinin tespiti ve kriz ile mücadelede uygulanacak doğru ekonomik politikaların seçimi son derece önemlidir. Bu politikaların rasyonel ve etkin bir şekilde uygulanmasında ve kriz ile mücadelede en büyük rol devlete düşmektedir. Devletin krizlerle mücadeledeki etkinliğinin kaynağını ise kuşkusuz denetim unsuru oluşturmaktadır. Bu çalışmada mali krize yol açan sebepler ile krizlerin küreselleşen dünya ekonomisinde yarattığı etkiler anlatılmış, ardından denetimin yeni dünya düzenindeki yerinden genel hatlarıyla bahsedilerek olası mali krizlerde denetimin önemi analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Mali Kriz, Denetim

JEL Sınıflandırma Kodları: F01, G01

FACTORS OF FINANCIAL CRISES AND THE ROLE OF AUDIT IN TACKLING CRISES

ABSTRACT

The rapid development of economic integration in the last century has both widened the scope and increased the destructive power of potential financial and economic crises. For this reason, it is extremely important to determine the factors of crises in this environment and to choose the right economic policies to be applied in combating the crisis. The biggest role in the rational and effective implementation of these policies and in the fight against the crisis falls to the state. The source of the state's effectiveness in combating crises is undoubtedly the element of control. In this study, the reasons causing the financial crisis and the effects of crises on the globalizing world economy are explained, and then the importance of auditing in possible financial crises is tried to be analyzed by mentioning the place of auditing in the new world order in general terms.

Keywords: Globalization, Financial Crisis, Audit

JEL Classification Codes: F01, G01

¹ 0000-0002-1289-6794, Bilim Uzmanı, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, eray_ugur_ustun@hotmail.com

² 0000-0001-9269-5978, Prof. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü, muratdulupcu@sdu.edu.tr

1. GİRİŞ

Küreselleşmenin etkisi ile birlikte dünyada yaşanan krizler ülke ekonomilerinde ağır tahribatlara sebep olmuş ve yaşanan bu krizler sadece krizin yaşandığı ülkeyi değil birçok ülkeyi etkilemiştir. Özellikle 1929 Büyük Buhran ve sonrasında 1973 ve 1979 yıllarında ortaya çıkan Petrol Krizleri, 1994 ve 1995 krizleri, 1997 Güneydoğu Asya krizi, 1998 krizi, 1999 krizi, 2000-2001 krizleri ve 2007 ABD'deki Mortgage Krizi sadece çıkış kaynağı olan ülke ve coğrafyada değil, sanayileşmenin ve küreselleşmenin etkisiyle tüm dünyada etkili olmuştur. Kısacası bir ülkede yaşanan kriz dünyanın diğer ucundaki başka bir ülkenin ekonomisini zor duruma sokmuştur. Özellikle az gelişmiş ülkelerin ekonomik ve mali yapısı düşünüldüğünde ekonomide yaşanan küreselleşme bu ülkelerin daha zor ekonomik süreçlerle karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler açısından ise hem küresel anlamda hem de yerel anlamda yaşanan krizler, bu ülkelerin rasyonel ve kalıcı ekonomi politikaları uygulamasını ve denetim unsuru başta olmak üzere yönetim sistemini daha etkin kullanarak ekonomide istikrarın sağlanmasını zaruri hale getirmiştir. Aksi takdirde ortaya çıkan bu krizler ülke ekonomileri için büyük bir tehdit unsuru haline dönüşmüş veya dönüşmesi ilerleyen zamanda kaçınılmaz olacaktır.

Son yüzyıldır yaşanan ekonomik ve mali krizleri doğuran sebeplerin analizine yönelik yapılan çalışmaların sonucunda da kamu sektöründeki yönetim faaliyetlerinin aksaklığı belirgin bir şekilde ortaya konmuştur. Daha da somutlaştırmak gerekirse son yaşanan Mortgage krizine baktığımızda krizin ortaya çıkmasında şüphesiz ekonomik ve mali yapının disiplinsizliği ile denetim eksikliğinin yanı sıra yönetim hatalarının büyük bir etkisinin olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Yönetim sisteminin yetersizliği ve sistemin etkin olmayışı ile birlikte küreselleşmenin de etkisiyle kriz kısa bir sürede tüm dünyaya yayılarak birçok ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir.

Yaşanabilecek olası krizleri önlemek veya krizlerin etkisini minimize edebilmek için kamu maliyesine disiplin getirmek, ekonomik ve mali yapıyı güçlendirmek, sorumluların ve yöneticilerin hesap verilebilirliğini sağlamak ve denetimi etkin ve verimli bir şekilde kullanmak gerekir. Özellikle dünya ekonomisinin küreselleşmesiyle birlikte gerek özel kesimde gerekse de kamu kesiminde denetimin kurumsallaşması büyük önem arz etmektedir. Ancak söz konusu denetimin sadece ülkelerin kendi iç yapısında güçlenen bir dinamik olmasından ziyade uluslararası arenada da bütünleşmiş ve güçlendirilmiş olması ve uygulama birliğinin sağlanması yaşanan her tür dereceden krize karşı ülke ekonomilerinin daha az hasar almasını sağlayacaktır.

2. KAPİTALİZM, KÜRESELLEŞME VE YENİ FİNANSAL DÜZEN

Kapitalizm, özel bireylerin sahip olduğu üretim araçları ve sermaye üzerine kurulu bir ekonomik sistemdir. Bu sistem, pazarın etkisiyle kaynakların dağılımını ve iş bölümünü belirler. Tarihte insanlık tarafından benimsenmiş en etkili ekonomik sistem olarak kabul edilir. Piyasaların sermayeyi en verimli şekilde yönlendirme yeteneği, kapitalizmin temel verimlilik kaynağını oluşturur. Günümüzde ise kapitalizmin en gelişmiş biçimi, küreselleşme olarak adlandırılır.

Kapitalizmin küreselleşmesini etkileyen iki temel faktör bulunmaktadır. Birincisi, bilgi teknolojisinin ve finansal araçların hızlı ilerlemesiyle birlikte sermaye hareketlerinin serbestleşmesidir. İkincisi, II. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'nın (WB) rollerindeki değişimdir. Özellikle 1980'lerden sonra, IMF sermaye akışını engelleyen her türlü kısıtlamayı kaldırmaya odaklanarak döviz kurlarının istikrarını sağlamak ve ülkeleri finansal dalgalanmalara karşı korumak yerine, sermaye akışının ve yüksek kar arayışının önündeki engelleri kaldırmaya yönelmiştir. Benzer şekilde, Dünya Bankası da yoksul yerel ekonomilere yatırım yapmayı teşvik etmek yerine, IMF'nin bir aracı haline gelmiştir (Öztürk ve Gövdere, 2010: 381).

Tüm bu değişen ekonomik dinamikler kapitalizmin küreselleşmesine neden olmuş, küreselleşen ekonomik yapı ise piyasa sisteminin özünde yer alan kriz yaratıcı mekanizmayı bütün dünyaya yaymıştır. Bunun sonucu olarak bir ülke ekonomisinde yaşanan kriz, başka bir ülkenin ekonomisini derinden etkilemekte hatta krizin ortaya çıktığı ülkeden daha ağır sonuçların yaşanmasına sebep olmaktadır. Bu sebeple ülkeler sürekli kendini yenileyen ve gelişen piyasa ekonomisinde yaşanabilecek her türlü mali ve ekonomik risklere karşı ihtiyatlı davranmak zorundadır. Bu ihtiyatlılığın kaynağını da denetim unsuru oluşturmaktadır.

Dünya çapında giderek küreselleşen finansal sistem, sermaye piyasalarında etkinliği artırıcı etkiler doğurmaktadır. Özellikle teknolojiye hızla ilerleme, bilgiye daha kolay ve ucuz ulaşımı sağlayarak, bilginin daha etkin bir şekilde

kullanılmasını mümkün kılmaktadır. Bu durum, sayısal tekniklerin de yardımıyla risk ve getiri beklentilerine göre çeşitli finansal ürünlerin gelişmesine ve gelişmeye devam etmesine olanak tanımaktadır. Küresel piyasalar, bu gelişmelerle paralel olarak alternatif yatırımların ilişkili risk ve getirilerini uygun şekilde değerlendirerek, sermaye akımlarını en verimli alanlara yönlendirme eğilimi göstermekte bu da finansal sistemin en üretken alanlarında sermayenin etkin bir şekilde dağıtılmasına katkı sağlamaktadır (Eğilmez, 2008: 9).

Bu yüzden dünya, zaman zaman tüm finansal sistem üzerinde önemli ve derin etkiler yaratan finansal krizlere şahit olmaktadır. Bu krizlerin birçok ortak noktası olmasına rağmen, özellikle iki ana özellik dikkat çeker. Birincisi, finansal sistemin işleyişine ilişkin kurumsal yapıda yeterli şeffaflığın bulunmaması ikincisi ise denetim mekanizmalarının etkin bir şekilde çalışmamasıdır. Bu krizler ayrıca, küresel etkileri nedeniyle ulusal ve uluslararası düzeyde finansal istikrarı sağlamaya yönelik önlemlerin alınmasının önemini ortaya koymaktadır.

3. KÜRESEL MALİ KRİZ

Kriz kelimesi Latin ve Yunan kökenli bir terimdir. Sosyal bilimler alanında, bu terim genellikle buhran ve bunalım anlamlarına gelen kavramlarla özdeşleştirilir. Kriz, beklenmeyen sosyal, ekonomik ya da psikolojik olaylar sonucunda normal düzenin büyük ölçüde bozulduğu durumları tanımlar. Bu tür durumlar, genellikle mevcut çözüm yöntemlerinin yetersiz kaldığı ve sorunların üstesinden gelmede güçlüklerin yaşandığı zamanları kapsar. Özellikle ekonomik kriz, ekonomide beklenmeyen ve ani gelişmeler sonucu, geniş çapta ulusal ekonomiyi ve daha dar bir ölçekte şirketleri olumsuz yönde etkileyen olayları ifade eder (Delice, 2003: 58).

Ekonomik krizler, etkiledikleri sektörlere göre iki ana kategoride incelenebilir. Bunlar reel ve finansal sektör krizleri olarak adlandırmak mümkündür. Reel krizler, genellikle üretimde ve istihdamda önemli daralmalarla kendini gösterir. Bu krizler, reel ekonomide üretim ve istihdamda yaşanan belirgin düşüşlerle karakterizedir. Finansal krizler ise ekonominin finansal kesimini etkileyen ve genellikle piyasaların etkin işleyişini bozan ciddi finansal çöküşlerdir. Bu tür krizler, bankaların iflası, varlık balonlarının patlaması veya kredi piyasalarında ciddi sorunlar gibi finansal sistemde meydana gelen ani ve geniş çaplı olaylarla ilişkilendirilir (Delice,2003: 58). Finansal krizler, herhangi bir mal, hizmet, üretim faktörü veya döviz piyasasında, genellikle kabul edilebilir sınırların ötesinde gerçekleşen ve piyasalarda şiddetli dalgalanmalara yol açan durumlar olarak da nitelendirilebilir. Bu krizlerde, fiyatlar veya miktarlarda yaşanan aşırı dalgalanmalar, ekonominin normal işleyişini bozarak ciddi ekonomik sıkıntılara neden olabilir. Bu tür dalgalanmalar genellikle finansal piyasalarda ani ve geniş çaplı bir belirsizlik ve panik ortamı yaratarak ekonomik istikrarı olumsuz etkiler (İbiş, 2013: 3).

Günümüzde iletişimin hızla gelişmesi, uluslararası taşımacılığın ucuz ve kaliteli olması ve çok uluslu şirketlerin faaliyetlerinin yoğunlaşması her geçen gün küreselleşmenin etkinliğini arttırmaktadır. Bu durum uluslararası ticarete ve sermaye dolaşımında engellerin kalkmasını sağlayarak uluslararası iş birliği ve dünya çapında kaynak kullanımını arttırmıştır. Bunun bir sonucu olarak da ülkelerin uluslararası ticarete katılım isteği artmış, sınır ötesi finans piyasalarındaki yatırım talebi yoğunlaşmıştır (Hepaktan ve Çınar, 2001: 156).

Finansal piyasalardaki bu serbestleşme hareketleri bir taraftan uluslararası piyasalardaki işlem hacmini ve sermaye hareketliliğini arttırarak başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere pek çok ülke ekonomisi için olumlu gelişmeler sağlarken bir taraftan da piyasaları olası krizlere karşı açık hale getirerek birtakım risklere sebep olmaktadır. Bu yüzden finansal krizlerin uluslararası sermaye hareketlerinin ortaya çıkardığı istikrarsızlıkla ilişkili olduğunu söylemek yanlış bir ifade olmayacaktır. Bu krizlerin etkileri ise sadece finans piyasaları ile sınırlı kalmamış, reel sektör ve sosyoekonomik göstergeleri de ciddi bir şekilde etkilemiştir. Ayrıca krizler, krizin ilk başladığı ülkeden diğer ülkelere sıçrayarak uluslararası finans sistemini temelden sarsabilen çok ciddi boyutlara ulaşmıştır ki bu durum mali krizlerin küresel boyutunu da açıkça ortaya koymaktadır.

4. KRİZİ ORTAYA ÇIKARAN SEBEPLER

Bir ülkede ekonomik istikrarsızlıklara ve sonuç olarak finansal krizlere yol açan çeşitli etkenler bulunmaktadır. Bu etkenler, ekonomik açıdan geniş bir yelpazeye yayılırken, bankacılık sektöründe de önemli etkilere sahiptir. Bu olumsuz etkilerle başa çıkmak adına, hem uyarıcı hem de önleyici nitelikte çeşitli politikalar uygulanmaktadır. Finansal krizlerin kökeninde genellikle şu ana nedenler yatar: yanlış makroekonomik politikalar, finansal sistemin yapısal zayıflıkları, dışsal ekonomik koşulların olumsuz etkileri, denetim ve düzenleme eksiklikleri ve saydamlık ile hesap verebilirlik eksikliği gibi faktörler ön plana çıkar (Ural, 2003: 15). Ekonomik krizin tanımı konusunda farklı görüşler olsa da, genellikle durgunluk, resesyon, enflasyon ve deflasyon gibi kavramlar krizin

açıklanmasında kullanılır. Ekonomik kriz, genellikle tüketici talebinde ve işletmelerin yatırımlarında belirgin bir düşüş, yüksek işsizlik oranları ve yaşam standartlarının azalması şeklinde ortaya çıkar. Ayrıca, finansal piyasalardaki belirsizlikler, hisse senedi fiyatlarında düşüşler ve yerel paranın yabancı paralara karşı değer kaybı da kriz belirtileri arasındadır. Yanlış makroekonomik politikalar, düzenleme ve denetim sorunları ile saydamlık eksikliği gibi faktörler de krizlerin nedenleri arasındadır. Krizler, reel sektörde başlayıp diğer sektörlere yayılabileceği gibi finansal sektörde de başlayıp daha büyük boyutlara ulaşabilir (Eğilmez, 2010: 48). Ayrıca, finansal krizlerin ortaya çıkması ve yayılmasında önemli bir rol oynayan bir diğer faktör de küreselleşmedir, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki finansal liberalizasyonun etkisiyle. Bu ülkelerin küreselleşmenin etkisiyle uluslararası sermaye akımlarına açılması, ekonomilerini kırılgan bir yapıya sokarak para ve bankacılık krizlerinin ortaya çıkmasına neden olabilir. Bu durum, sermaye akımlarının ani çıkışlarıyla birlikte finansal piyasalarda dalgalanmalara ve istikrarsızlıklara yol açabilir. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerdeki finansal kurumların ve piyasaların yeterince gelişmemiş olması, dışsal şoklara karşı savunmasız hale gelmelerine ve krizlere daha duyarlı olmalarına katkıda bulunabilir. Bu nedenle, küreselleşme sürecindeki finansal entegrasyonun, kriz riskini arttırmayacağı ve finansal istikrarı tehlikeye atabileceği anlaşılmalıdır (İbiş, 2013: 4).

Birçok finansal krizde rol oynayan etkenlerin başında yanlış uygulanan makroekonomik politikalar gelmektedir. Para politikaları ülkelerin merkez bankaları tarafından yürütülen ve temel amacı ülke enflasyonunu kontrol altına alarak fiyat değişimlerinde istikrar sağlamaya yönelik uygulanan politikalarlardır. Bu amaca ulaşmak için merkez bankaları birçok politika aracı kullanmaktadır. Bir diğer politika ise hükümetlerin mali araçları kullanarak ekonomiyi tam istihdama ulaştırmayı ve ekonomik dalgalanmaları en aza indirmeyi hedeflediği maliye politikalarıdır. Söz konusu politikaların belirlenen hedefler doğrultusunda etkin ve rasyonel bir şekilde uygulanmaması ekonomiyi olan güveni sarsmakta ve aynı zamanda olası bir krizin de temel sebeplerinden birisi haline gelebilmektedir.

Özellikle aşırı genişletici para ve maliye politikaları, kredi hacminde artışa ve borç miktarının yükselmesine yol açarak gayrimenkul yatırımlarında spekülasyon bir artışa neden olabilir. Bu genişletici politikalar sonucunda artan enflasyonu kontrol etmek için sıkı para ve maliye politikalarının uygulanması, ekonomik faaliyetlerin yavaşlamasına, borç geri ödemelerinde zorluklar yaşanmasına ve alınan kredilerin etkili bir şekilde kullanılmamasına yol açabilir. Bu durumda, ekonomik dengesizliklerin düzeltilmesi ve finansal istikrarın sağlanması için sıkı önlemlerin alınması gerekebilir (Turgut, 2006: 41). Bazı iktisatçılar mali krizlerin köklerinin, iktisadi istikrara ve düşük enflasyona katkı yapmada yetersiz kalan para ve maliye politikalarında aranması gerektiğini ifade etmiştir.

Günümüz uluslararası finansal sisteminde, finansal piyasaların birbirine entegrasyonunun arttığı ve makroekonomik göstergelerde (döviz kuru, faiz oranı vb.) aşırı ve öngörülemez dalgalanmaların yaşandığı bir ortamda, herhangi bir ülkenin finansal piyasasında ortaya çıkan istikrarsızlık, uluslararası finansal piyasalarda zincirleme etkiler yaratarak daha geniş çaplı istikrarsızlıklara ve nihayetinde finansal ve reel krizlere yol açabilir. Bu durumda, küresel finansal sistemin birbirine bağıllığı, bir ülkedeki sorunların diğer ülkeleri de etkileyebileceği anlamına gelir. Bu nedenle, uluslararası finansal istikrarı sağlamak için bir ülkedeki finansal sistemin sağlıklı ve dengeli bir şekilde işlemesi hayati öneme sahiptir (Delice, 2003: 1). Finansal kırılganlık, ekonomik şoklara karşı hassasiyet olarak tanımlanır (Sundararajan ve Balino, 1991:5). Kırılganlık, finansal sistemin yapısına ilişkin bir özellikken, kriz ise bu kırılganlık ile dışsal şoklar arasındaki etkileşimin sonucudur. Örneğin, bir kristal bardak, moleküler yapısı nedeniyle kırılgan olabilir, ancak sorun (kriz) yoktur ta ki yeterince sert bir darbe (şok) ile vurulup yere düşürülünceye kadar (Bell ve Pain, December 2000:124). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, kamu kesiminin finansman ihtiyaçları ve kalkınma projelerinin finansmanı konusundaki zorluklar, zaman zaman finansal yapıda dalgalanmalara yol açabilir. Bu dalgalanmalar, söz konusu ülke yanında, bu ülkeye yakın ekonomik ilişkiler içinde olan diğer ülkeleri de belirli ölçüde etkileyebilir. Bu durum, özellikle finansal krizlerin nedenleri, etkileri ve bu krizlerin önlenmesine yönelik politikaların araştırılmasını gerektiren geniş bir çalışma alanı oluşturmuştur. Bu bağlamda, uluslararası finansal istikrarın sağlanması ve finansal krizlerin etkilerinin en aza indirilmesi için uluslararası iş birliği ve koordinasyonun önemi vurgulanmaktadır (Ural, 2003: 11).

Asimetrik bilgi, alıcı ve satıcıların piyasadaki malların niteliği konusunda farklı bilgiye sahip olmasıdır. George Akerlof 1970 yılında yazdığı "The Market For Lemons; Quality, Uncertainty and the market Mechanism" makalesinde **asimetrik bilgi**den söz etmiştir. 2.el otomobil satın almak isteyen alıcılar arabalar hakkında yeterli bilgiye sahip değilken, otomobil satıcıları arabalar hakkında yeterli bilgiye sahiptir. Kısacası otomobil alıcısı ve satıcısı arasında asimetrik bilgi sorunu söz konusudur. Böyle bir durumda piyasa mekanizması, piyasa etkinliğini

sağlayamayacağından hükümetin bu etkinliği sağlayabilmesi için piyasaya müdahale etmesi gerekir. Asimetrik bilgi ayrıca ters seçim (adverse selection) ve ahlaki tehlikeye (moral hazard) yol açar (Akerlof, 1970).

Asimetrik Bilgi teorisi çerçevesinde finansal kriz; “Ters seçim ve ahlaki tehlike sorunlarının ileri boyutlara varması sonucunda fonların en verimli yatırım fırsatlarına sahip olan ekonomik birimlere kanalize edilmesindeki etkinliğini kaybetmesi nedeniyle finansal piyasalarda ortaya çıkan doğrusal olmayan bir bozulmadır” şeklinde tanımlanmıştır (Mishkin, 1996: 39).

Finansal krizlerin ortaya çıkmasında, muhasebe sistemleri aracılığıyla üretilen yanıltıcı finansal raporlar kadar, bu raporların doğruluğunu ve güvenilirliğini onaylayan yanıltıcı denetim raporlarının da önemli bir etkisi olmuştur. Bu durum, krizin küresel ölçekte denetim beklentilerinde ciddi bir açığın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kriz sürecinde, denetim süreçlerinin ve standartlarının güçlendirilmesi ve denetim kurumlarının bağımsızlığının sağlanması gibi adımların atılması önemlidir. Bu sayede, finansal raporlama ve denetim süreçlerinin güvenilirliği artırılarak benzer krizlerin önlenmesi veya etkilerinin en aza indirilmesi hedeflenmektedir (Barret AO, 2010: 271-272). 2007 finansal krizi öncesinde, finansal sistemin yeterince denetime tabi tutulmaması ve gereken ihtiyati tedbirlerin zamanında alınmaması, krizin daha da büyümesine yol açmıştır. Bu durum, krizin ilk şokunun atlatılmasının ardından finansal sektördeki düzenleyici ve denetleyici yapıların niteliği ve etkinliği konusunda ciddi soru işaretlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönemde, finansal kurumların ve piyasaların daha sağlam ve dirençli hale getirilmesi, düzenleyici ve denetleyici kurumların yetkilendirilmesi ve denetimlerin sıklaştırılması gibi önlemlerin alınması önemlidir. Bu sayede, gelecekte benzer krizlerin önlenmesi veya etkilerinin en aza indirilmesi amaçlanmaktadır (AB Bakanlığı, 2011: 2). Dolayısıyla mevcut eksiklikler denetim alanında yeni ve köklü değişikliklerin yapılmasına zemin hazırlamıştır.

Krizle yol açan bir diğer önemli faktör, ekonomide tam anlamıyla saydamlık ve hesap verebilirliğin bulunmamasıdır. Özellikle gelişmiş ülke ekonomilerinde, finansal yapıdaki karmaşıklık nedeniyle saydamlık büyük ölçüde azalmıştır. Finansal piyasalardaki her gün artan ve çeşitlenen mali araçlar, yatırımcıların takibini zorlaştırmış ve hesap verme mekanizmalarının etkinliğini azaltmıştır. Devletlerin kriz öncesi uyguladığı ekonomik ve mali politikalar, bir yandan para piyasalarında ciddi bir genişlemeye yol açarken, diğer yandan düzenleyici ve denetim mekanizmalarının zayıf kalmasına neden olmuştur. Bu durum, düzenleyici ve denetleyici kurumlar ile politika yapıcılarının yeterince güçlü, hesap verebilir ve şeffaf olmaması, kriz eğilimlerinin fark edilmesini ve etkili önlemlerin alınmasını engellemiştir. Bu nedenle, saydamlık ve hesap verebilirliğin sağlanması, finansal istikrarın korunması ve gelecekteki krizlerin önlenmesi için kritik bir öneme sahiptir (Köse, 2012: 94).

Para veya bankacılık sisteminde yaşanan ani bir güven kaybı, finansal varlıkların fiyatlarında ani değişiklikler veya dış finansman akımlarının durması gibi faktörler, bir krizin başlatıcısı olabilir. Bu bağlamda, ülke ekonomisi için yurtiçi finansal sistemin sağlamlığı ve esnekliği büyük önem taşır. Bu hedefe ulaşmak için, öncelikle bankacılık sistemi şeffaflaştırılmalı, piyasa ekonomisi ilkelerine uygun şekilde organize edilmeli ve etkin denetleme ve gözetim mekanizmaları oluşturulmalıdır. Bu önlemler, finansal sistemin güvenilirliğini artırarak kriz risklerini azaltabilir ve ekonomik istikrarı korumaya yardımcı olabilir.

Küresel sistemin varlığı da finansal krizlerin ortaya çıkmasında ve yayılmasında önemli etkenlerden birisidir. Küreselleşme ile birlikte bir ülkede yaşanan kriz uluslararası finansal piyasalarda zincirleme şekilde istikrarsızlıklara ve daha ileri aşamalarda finansal ve reel krizlere neden olmuştur.

Örneğin 2007 yılında Amerika’da yaşanan mortgage krizinin ilk başlarda Çin, Rusya, Hindistan, Endonezya ve Brezilya gibi gelişmekte olan ülkeleri etkilemesi beklenmezken, bu tahminlerin aksine kriz bütün ülkeleri etkilemiştir. Yine Yunanistan’da meydana gelen krizin tüm Avrupa Birliği üyesi ülkeleri etkilemesi de söz konusu ekonomik bütünleşmenin bir sonucudur.

Finansal küreselleşme, bankacılık sektöründe önemli değişikliklere yol açmış ve bankacılık krizlerinin ülkeler arasında yayılmasında rol oynamıştır. Bu süreçte, bankacılık sektörü uluslararası sermaye akımlarından etkilenen bir yapıdan, uluslararası işlemler sistemiyle daha yakından ilişkili hale gelmiş ve bankaların sahipliği de uluslararası boyuta taşınmıştır. Bu değişiklikler, sektörde meydana gelen şokların farklı ülkeler arasında kolayca aktarılmasına yardımcı olmuştur (Goldberg, 2008: 1).

Bu nedenle dünyanın herhangi bir ülkesinde meydana gelen kriz diğer ülke ekonomilerini de etkilediğinden, bir ülkede meydana gelen krize diğer bir ülkenin kayıtsız kalması veya görmezden gelmesi yapacağı en büyük ekonomik hatalardan birisi olacaktır. Bu yüzden ülkeler tarafından uygulanacak politikalar ve alınacak her türlü

ekonomik ve finansal karar küresel ekonominin varlığına ve ruhuna uygun olmalıdır. Aksi takdirde yaşanabilecek her tür olası kriz o ülke ekonomisi için ağır sonuçların ortaya çıkmasına sebep olacaktır.

Finansal liberalizasyon, genellikle hükümetlerin, gelişmiş ülkelerin uluslararası finansal faaliyetlerini kendi ülkelerine çekmek amacıyla bankacılık sistemi üzerindeki yasal düzenlemeleri gevşetmesi olarak tanımlanır. Bu süreç, ekonomilerin uluslararası sermaye akımlarına açılmasını ifade eder. Küreselleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan bu süreçte, ülkeler uluslararası yatırımı ve finansal faaliyetleri teşvik etmek için sermaye hareketlerini kısıtlamalarını azaltır veya kaldırır. Bu da uluslararası finansal piyasaların daha serbest ve rekabetçi bir ortamda faaliyet göstermesine olanak tanır. Ancak, finansal liberalizasyonun getirdiği avantajlar yanında, bazı riskleri de beraberinde getirebilir ve finansal istikrarı tehdit edebilir (Ural, 2003: 11). Finansal küreselleşme döneminde, piyasalardaki riski artıran ve krizlere neden olan önemli faktörlerden biri hızla artan finansal yenilikler ve gelişen türev piyasalardır. Döviz kurları, faiz oranları ve temel malların fiyatlarında yaşanan dalgalanmalar ve belirsizlikler, ekonomilerdeki risk seviyelerini artırmıştır. Bu yüksek risk ortamında, sigortalanmaya ihtiyaç duyulmasıyla birlikte hedging işlemleri ve borçların/alacakların menkulleştirilmesi gibi uygulamalar geliştirilmiştir. Bu süreçte, birçok finansal yenilik ortaya çıkmış ve düzenlemelerden uzak piyasalar hızla gelişmiştir. Bu durum, finansal piyasaların ve hizmetler sektörünün ekonomideki önemini reel sektöre göre artmasına yol açmıştır. Dolayısıyla, küreselleşmenin önemli bir sonucu, ekonomilerin finansallaşması olarak karşımıza çıkmaktadır (Dore, 2008: 1097).

Yeni dönemde, sermayenin birçok ülkeye kolayca giriş ve çıkış yapabilmesi, ekonomik yapıları ve finansal kurumların dengesini bozabilecek bir hızla hareket etmesine neden olmaktadır. Bu hızlı sermaye hareketleri, bir ülkedeki sektörleri veya hatta birçok ülkeyi krizin eşiğine getirebilir. Finansal krizler, diğer kriz türlerine göre çok daha hızlı bir şekilde ortaya çıkabilir ve yayılabilir. Örneğin, Asya krizi, Rusya krizi, Meksika krizi ve 2008'deki küresel kriz gibi yakın dönemde yaşanan krizlerde görüldüğü gibi, "kelebek etkisi" olarak adlandırılan bir etkiyle krizler hızla diğer sektörlerle ve ülkelere yayılmıştır. Bu durum, küresel ekonomideki bağlantıların ve finansal piyasaların karmaşıklığının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu gelişmeler, ekonomilerde risklerin yayılmasını sağlamaya yönelik adımları temsil etmektedir. Ancak, finansal yeniliklerin etkisiyle riskler yeniden dağıtılmakta ve kişi ve kurumlar arasında aktarılmaktadır. Ancak, tüm sistemi göz önünde bulundurduğumuzda, riskin tamamen ortadan kalkmadığını, hatta arttığını görmekteyiz. Risklerin bir kurumdan diğerine veya bir kişiden diğerine transfer edilmesi, bütün sisteme yayılarak daha geniş bir alanı etkilemesine yol açar. Bu durum, sistemik riskin artmasına ve krizlerin daha yaygın ve derin hale gelmesine neden olabilir. Bu nedenle, risk transferinin yalnızca bireysel düzeyde değil, bütün finansal sistem açısından titizlikle değerlendirilmesi gerekmektedir (Held vd., 1999: 233). Finansal sistemdeki kırılganlık, sürdürülemez bir noktaya geldiğinde krizler ortaya çıkar. Bu kırılganlık belirtileri arasında, borç finansmanının artması, uzun vadeli borçların kısa vadeli borca dönüşmesi ve varlık piyasalarındaki spekülasyon hareketlerinin artışı bulunur. Finansal sistem, ekonomideki kritik rolü nedeniyle, bankalara ve mevduat güvenliğine yönelik kaybolan güven duygusu, finansal yapıdaki zayıflıkları artırarak ekonominin krize sürüklenmesine katkıda bulunur. Bu durum, finansal istikrarın sağlanması ve krizlerin önlenmesi için güvenin yeniden tesis edilmesi ve finansal sistemin güvenilirliğinin artırılmasının önemini vurgular (Ural, 2003: 13).

Krizlerin çıkış nedenleri her ne kadar ekonomik ve mali olayların sonucu gibi görülse de yaşanan doğal afetler de (depremler, yangınlar, salgın hastalıklar vb.) krizlerin ortaya çıkmasında en az ekonomik ve mali olaylar kadar etkili olabilmektedir. Örneğin; Koronavirüs salgın hastalığı (Covid-19) küresel çapta ekonomik olarak hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülke ekonomilerinde yıkıcı bir etki yaratmıştır.

5. KRİZ ORTAMINDA EKONOMİ: TÜRKİYE VE DÜNYADAKİ BAZI ETKİLERİ

Bir finansal krizin ekonomi üzerindeki etkisini daha doğru bir şekilde anlayabilmek için krizin etkilediği iki farklı alanı birlikte değerlendirmek gerekir. Bunlardan ilki mali sektör üzerinde yarattığı etki yani finansal piyasalar üzerindeki etkisi, diğeri ise reel ekonomi üzerinde yarattığı etkidir.

Finans dünyası, bankacılık, sigortacılık, kiralama işlemleri, alacakların nakde çevrilmesi ve varlık yönetimi gibi çeşitli kurumları kapsar. Ekonomideki dengesizliklerin bu alanlardan kaynaklandığı durumlarda, yaşanan bu olumsuzluklara genelde finansal kriz ya da mali sektör krizi adı verilir. Bu tür krizler, piyasalarda ani ve büyük çaplı değer düşüşleri, bankalar arasında yayılan korku dalgaları veya döviz talebindeki keskin artışlar gibi belirtilerle kendini gösterir. Bankaların riskli yatırımlar sonucunda karşılaştıkları büyük zararlar ve bunun

sonucunda yaşanan iflaslar, finansal krizin klasik göstergelerindedir. Türkiye'nin 2001'deki ekonomik darboğazı da, bankaların yüksek riskli pozisyonlar alması ve kaynaklarını dar bir yelpazede toplaması nedeniyle geri dönüşü olmayan zararlara uğramasıyla karakterize edilen bir mali kriz örneğidir (Eğilmez, 2008: 51).

Türkiye'nin 2001 yılında yaşadığı finansal krizin bir benzerini Amerika 2008 yılında yaşamıştır. Krizle birlikte Amerika'daki birçok banka batarken ekonomiyi ayakta tutabilmek için ABD Merkez Bankası (Fed) piyasadan tahvil satın alıp piyasaya para sürerek talebi arttırmak suretiyle ekonomiyi canlandırmaya çalışmıştır. 2008 yılının Eylül ayının sonlarında, Amerika Birleşik Devletleri Kongresi, ekonomiyi rahatlatmak amacıyla 700 milyar dolarlık devasa bir finansal destek paketini onayladı. Bu fonlarla, donmuş kredi akışlarını yeniden harekete geçirmek, sarsılan bankaları kurtarmak ve ekonomik aktiviteyi teşvik etmek amaçlanmıştır. Ayrıca, piyasaya likidite sağlama çabalarına ek olarak, bankaların kredi verme kapasitelerini artırmak ve tüketicilere yardımcı olmak için merkez bankası faiz oranlarında indirimde gidilmiştir.

Türkiye'de ve küresel ölçekte, Covid 19 salgınının neden olduğu ekonomik sorunların çözümünde de maliye ve para politikaları öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, ekonomik sorunların çözümünde kullanılan maliye politikaları genellikle genişletici veya daraltıcı olarak sınıflandırılır.

Genişleyici mali politikalar, ekonominin canlandırılması için vergi kesintileri, vergi ödemelerinin ertelenmesi ve devlet harcamalarının artırılması gibi yöntemleri benimser. Buna karşılık, daraltıcı mali politikalar ekonomik büyümeyi yavaşlatmak ve enflasyonu kontrol altına almak için vergi oranlarını yükseltir ve kamu harcamalarını kısar. Covid-19 salgını sırasında uygulanan mali tedbirler, önceki kriz dönemlerinden ayrılarak, vergi indirimlerine değil, daha çok vergi ödemelerinin ertelenmesine ağırlık vermiştir. Bu strateji, ekonomik faaliyetleri desteklemek ve vatandaşların finansal yükünü azaltmak için tercih edilmiştir (Yavuz, 2020).

Covid-19 pandemisi sürecinde Türkiye, belirli sektörlerde üretimi desteklemek ve salgının vatandaşlar ile işletmeler üzerindeki etkilerini hafifletmek için çeşitli tedbirler almıştır. Bu tedbirler arasında şunlar bulunmaktadır:

- Piyasaya ek likidite sağlanarak 50 milyar lira tutarında kaynak sunulmuştur.
- KOBİ'leri desteklemek amacıyla devlet destekli alacak sigortası 25 milyon liradan 125 milyon liraya yükseltilmiştir.
- İşsiz kalan ve yardım talebinde bulunan 5,5 milyon aileye 1.000 lira nakdi yardım yapılmıştır.
- 120 bin firmaya toplamda 108 milyar lira finansman desteği sağlanmıştır.
- Muhtasar, KDV ve SGK ödemeleri 6 ay süreyle ertelenmiştir.
- İşletmelere 154 milyar lira finansman tahsisi yapılmıştır (Yıldız ve Uzun, 2020, s. 36-37).

Bu mali ve parasal politikalar, küresel salgının yol açtığı ekonomik zorlukları azaltmak ve kamu harcamalarındaki artışı dengelemek amacıyla hayata geçirilmiştir.

Krizin reel ekonomi üzerindeki etkileri derinleşerek büyümeyi, ticaret hacmini ve sermaye hareketlerini olumsuz yönde etkilemiştir. Küresel çapta büyüme oranlarında yaşanan düşüşler, işsizlik oranlarında ciddi artışlara yol açmıştır. Özellikle petrol ve gıda fiyatlarındaki artışlar, enflasyonu yükselterek ekonomik büyümeyi ve sosyal refah düzeyini olumsuz etkilemiş ve kriz nedeniyle ortaya çıkan likidite sıkışıklığı yatırımları zayıflatmış ve gelişmiş ülkelerde yaşanan durgunluk, uluslararası ticarete önemli bir daralmaya neden olmuştur (Köse, 2012: 96).

2001 yılında ülkemizde yaşanan ve bankacılık krizi olarak da ifade edilen krizin reel ekonomi üzerinde nasıl bir etki yarattığını görmek için krizin patlak verdiği andan itibaren 1 haftalık süreçte yaşananlara bakmak yeterli olacaktır. Bu bir haftalık süreçte; faiz oranları yüzde 7500'e kadar fırlamış, 15 bine yakın şirket iflas etmiş, bankacılık sistemi kilitlenmiş, ödemeler sistemi ilk defa arka arkaya dört gün çalışmamış, işsizlik oranında ciddi bir artış yaşanmış ve 1,5 milyona yakın kişi işini kaybetmiştir. Ayrıca Türk Lirası'nın alım gücü üçten bire düşmüş, enflasyon oranı yüzde yetmiş aşmış ve ekonomi ise yüzde dokuz küçülmüştür.

2001 Şubat krizinden hemen sonra Acil Önlem Paketi açılmış, Haziran 2001'de de Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ilan edilmiştir. Bu program 2001- 2002 için oluşturulmuş, daha sonra 2002-2004 yıllarını kapsayacak şekilde revize edilmiştir. Bu programla birlikte BDDK, SPK, TMSF gibi denetleyici kurumların yapısında büyük

reformlara gidilmiş, mali disiplini sağlamaya yönelik olarak ise 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu çıkarılmıştır. Yine bu programla kamu kesimi reformları yapılmış, faiz dışı fazla verme hedefine yönelik bütçeye geçilmiş ve 2002- 2006 yılları arasında örtük enflasyon hedeflemesi, 2006 yılından sonra da açık enflasyon hedeflemesi uygulanmıştır (Serin ve Bastı, 2001:1216).

Krizlerin gerek reel ekonomi üzerinde gerekse de finansal sektör üzerinde yarattığı olumsuz etki, az gelişmiş ülkelerde gelişmiş ülkelere nazaran daha fazla hissedilmektedir. Öyle ki ekonomisi sadece tarıma dayalı, ekonomik dinamiklerin yeterince güçlü olmadığı ve yoksulluğun ülke geneline yayıldığı bu ekonomiler krizlerden daha ağır bir yara alarak mevcut durumundan da kötü bir hale gelebilmektedir. Bu noktada 27 Aralık 1945 yılında kurulan ve temel amacı ekonomik kalkınma ve yoksullukla mücadele olan Dünya Bankasına bu noktada büyük görevler düşmekte olup, dünya refahının sağlanması noktasında da anahtar bir rol oynamaktadır.

Kriz dönemlerinde, tüketimdeki daralma belirgin bir şekilde görülür. Genellikle ekonominin büyüme gösterdiği ve faiz oranlarının düşük olduğu dönemlerde, ucuz kredi imkanlarıyla dayanıklı tüketim mallarına olan talep artar. Ancak, kriz döneminde faizler hızla yükselir, bu da kredili mal alımlarını pahalılaştırarak tüketimi azaltır. Ayrıca, kriz döneminde işsizlik artışı ve ekonominin daralmasıyla birlikte talep daha da düşer. İşletmeler ürettiklerini satamaz hale gelir, maliyetler artar ve üretimi azaltabilir veya durdurabilirler. Bu da işten çıkarmalar, ücretsiz izinler gibi sonuçları doğurabilir (Delice, 2003: 63).

Finansal krizler, bireylerin tasarruf eğilimlerini olumsuz etkiler. Bu durum, paranın değerinin sürekli düşmesiyle birlikte, tasarruf edilen miktarın zamanla reel değerinin azalacağı endişesiyle gerçekleşir. Bu nedenle, insanlar tasarruf etmek yerine genellikle arsa, bina, altın, dayanıklı tüketim malları veya döviz gibi daha güvenli yatırım araçlarını tercih ederler. İç tasarruflar bir ülkede hem gönüllü hem de zorunlu tasarruflardan oluşur. Finansal krizler ise genellikle zorunlu tasarruf niteliği taşır çünkü artan fiyatlar nedeniyle insanlar aynı gelire daha az mal satın alabilirler, bu da sabit gelirlerin satın alma gücünün azalmasına neden olur (Hepaktan ve Çınar, 2001: 158).

6. YENİ DÜNYA DÜZENİNDE DENETİM

Tarih öncesi dönemlere dayanan denetim uygulamaları, M.Ö. 3000 yıllarına kadar izlenebilmektedir. Eski Mezopotamya'daki hükümdarlar, devletin tahıl depolarının düzenli olarak sayılmasını ve görevlilerin faaliyetlerinin gözden geçirilmesini sağlamak amacıyla yazıcılarına özel yetkiler tanımışlardır. Arkeolojik keşifler, o dönemlerde devlet malzemelerinin kayıtlarının ve yönetim işlemlerinin sıkı bir şekilde gözetim altında tutulduğunu belgelemektedir. Benzer şekilde, antik Mısır ve Roma uygarlıklarında da, kamu hesaplarının denetlenmesi ve mali işlemlerin kontrolü için gelişmiş hesap doğrulama ve denetim mekanizmaları oluşturulmuştur (Bezirci ve Karasioğlu, 2011: 573).

Denetimin kökenleri, insanların toplumlar oluşturarak bir arada yaşamaya başlamasıyla birlikte eski dönemlere kadar uzanmaktadır. Ancak, sanayi devrimiyle birlikte ekonomik hayatın canlanması ve kamu otoritesinin bu süreçte farklı şekillerde müdahil olması, denetimin önemini daha da artırmıştır. Bu dönemde, kamunun karar ve eylemlerinin denetlenmesi, yönetim sürecinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Dolayısıyla, denetimsiz bir yönetim süreci eksik kalmış sayılır (Bozkurt, 2013: 56-57).

Günümüzde ekonomik, mali ve sosyal ilişkilerin uluslararası alanda küreselleşmesi, bilgi teknolojilerinde meydana gelen hızlı gelişmeler ve bu gelişmelerin bir sonucu olarak özellikle gelişmekte olan ülke ekonomilerinin dışa açık yapısı, birçok ülkenin ekonomisinde kırılgan bir yapının oluşmasına sebep olmuştur. Gerek makro gerekse de mikro faktörler sonucunda oluşan bu kırılgan yapı uhdesinde birçok ekonomik ve mali riski barındırmaktadır. Bu sebeple ekonominin denetimi, hükümetlerin üzerinde ciddiyle durması gereken bir konu olmakla birlikte her türlü risk ve krize karşı etkin denetim mekanizmalarının hayata geçirilmesi gerekmektedir.

Mevcut mali ve ekonomik yapıdan hareketle denetimi; "Ekonomik faaliyet ve olaylarla ilgili karar ve süreçleri önceden belirlenmiş göstergelere dayanarak inceleyen ve sonuçlarını gerek kamuoyuna gerekse karar alıcılara tarafsız ve objektif şekilde açıklayan bir yönetim sürecinin parçası" olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır.

Denetim, bilgi ve teknoloji çağını yaşadığımız son dönemlerde geleneksel yöntemlerden çıkarak teknolojiye uygun bir yapıya bürünmeye doğru evrimleşmektedir. Bu gelişmeler emek gücünün tasarrufunu sağlayarak bilgiye ulaşmayı daha kolay hale getirmiş ve denetimin daha etkin, ayrıntılı ve kolay bir şekilde yapılmasına olanak sağlamıştır. Bu nedenle bundan sonraki süreçte özellikle yüksek denetim kurumlarının denetim faaliyetlerini teknolojiye uygun şekilde ayak uyduracak şekilde kurgulaması gerekmektedir.

Özellikle 2019 yılının Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde ortaya çıkan ve hızlı bir şekilde tüm dünyaya yayılan Covid-19 pandemisi gerek kamuda gerekse de iş dünyasında çalışma alışkanlıklarının değişmesine etki etmiş, denetimde ise teknolojinin de sağladığı imkânlar ölçüsünde yeni bir denetim kültürü doğmasına neden olmuştur. Denetim faaliyetleri yönüyle bu kültür her ne kadar eski denetim anlayışını tamamen ortadan kaldırmamış olsa da denetim sürecinin önemli bir parçası olan bilgi ve belgelerin yerinden denetiminin uzaktan yapılmasına, fiziki ortamdaki belge ve evrakların bilgisayar ortamına aktarılacak daha hızlı analizini sağlayacak bilişim programlarının geliştirilmesine, bilgisine ihtiyaç duyulan kişilerle yapılacak her türlü toplantı ve görüşmenin yüz yüze görüşme yerine uzaktan görüntülü görüşme ile gerçekleştirilmesine olanak sağlamıştır.

7. DENETİMİN AMACI VE KAPSAMI

Denetimin amacı, denetimin neden gerekli olduğu ile ilgilidir. Sorunun cevabı araştırıldığında denetimin hedefi; süreklilik sağlama, önleme, düzeltme, denetim sonucu yapılan öngörüye göre reform yapma, denetlenen birim içinde mevcut duruma oranla daha iyi ve yararlıyı arama, uygulamadaki olumsuzlukların ortaya çıkarılabilmesini sağlama olarak görülmektedir (Bozkurt, 2013: 57-58). Mali denetimin başlıca amaçları ise; kamuoyunu bilgilendirerek toplum yararına nitelikli hizmet sunmak, kamunun faaliyetlerinin yasalara uygun olmasını sağlamak, kamu yönetiminde verimliliği arttırmak ve mali araçları kullanarak maliye politikası hedeflerine ulaşmaktır.

Bir ülke ekonomisinin en temel hedeflerinden ikisi büyüme ve kalkınmadır. Büyüme ve kalkınma hedeflerinin gerçekleşmesi ise o ülkedeki mevcut kaynakların etkin ve verimli kullanılmasını, israf ekonomisinden kaçınmayı ve harcamalarda şeffaflığın sağlanmasını gerektirmektedir. Bu sonuçlara ulaşmada da mali denetime ihtiyaç olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Denetimin kapsamı ise yapılacak denetimin türüne, yerine, konusuna ve mevcut şartlara göre farklılık göstermektedir. Özellikle finansal piyasa kaynaklı krizler başta olmak üzere ekonomide yaşanan pek çok krizde denetim, krizin ortaya çıkmasına neden olabilecek risklerin önceden tespit edilmesi, tespit edilen risklere yönelik alınacak karar ve uygulanacak politikaların belirlenmesi ve sonuçlarının izlenerek belirli periyotlar halinde raporlanmasını kapsamaktadır. Bu yönüyle denetim, bir ekonomide yaşanabilecek olası her türlü mali kriz ile mücadelede yönetim sürecinin hassas bir parçasıdır.

8. KRİZLERLE MÜCADELEDE DENETİMİN YERİ VE ÖNEMİ

Denetim, gerek ekonomide gerek kamu yönetiminde gerekse de finansal piyasalarda karşılaşılabilecek her türlü olası risklerin önceden belirlenmiş ilkeler çerçevesinde ortaya konulması, bu riskler sebebiyle yaşanabilecek olumsuzlukların bertaraf edilerek ortadan kaldırılması ve kamuya veya ekonomiye yönelik alınan veya alınacak her türlü kararın beklentilere uygun olarak sağlıklı sonuçlar doğurabilmesi için son derece önemli bir yönetim gücüdür. Bu gücü elinde bulunduran ve her ekonomi modelinde etkin bir şekilde kullanılabilecek olan temel aktör ise devlettir.

Devlet gerek kendi bünyesinde gerekse de başta özel sektör olmak üzere diğer alanlarda denetim ve gözetim faaliyetlerini etkin bir şekilde yerine getirmelidir. Özel sektörün denetimden yoksun olması veya denetimin bu alanlarda yetersizliği olası krizleri derinleştiren etkenlerin başında gelmektedir. Bu yüzden özel sektörün faaliyetlerinin kontrol edilmesi, kapasite ve yetkinliklerinin gözetimi ve sektörün etkinliğinin artırılması son derece önemlidir.

Bir ülke ekonomisinde devletin ağırlığı uzun yıllardır farklı iktisatçılar tarafından tartışılacak bir konudur. Klasik bakışın aksine ekonomiye yön veren politikanın maliye politikası olduğunu ve devletin her daim ekonominin başında bulunması gerektiğini ileri süren Keynesyen liberal anlayış, ekonomi için devletin gerekliliğini ortaya koymuştur. Piyasaların tek başına denetimsiz bir şekilde bırakılması ve güçlü iç denetim mekanizmalarından yoksun olması yaşanabilecek krizlerin etki alanını ve derinliğini kuvvetlendirmektedir.

Türkiye'de 2001 yılında yaşanan ve ardından hem mali hem de ekonomik yapıda büyük ve köklü değişikliklere neden olan finansal piyasa kaynaklı kriz, finansal yapının denetimi ve gözetimi için Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) ve Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) gibi bazı bağımsız idari denetim otoritelerinin varlığının güçlendirilmesini zorunlu kılmıştır. Finansal sistemin tamamen kamunun kontrolünde olmayan, ancak kamunun gözetim ve denetimine tabi çalışması olası krizlere karşı bir kontrol mekanizması olarak düşünülmüştür. Yine

yaşanan kriz ortamında kamu maliyesine disiplin kazandırmak için hükümet tarafından 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'nu yürürlüğe konularak kamuda hesap verilebilirlik ve saydamlık sağlanmaya çalışılmıştır. Kamu mali yönetimine istikrar ve sürdürülebilirlik kazandırmak olası krizlerin yıkıcı etkisini azaltan temel unsurlardandır. Ayrıca kriz ortamında hükümet tarafından açıklanan rasyonel program ve paketler de krizden çıkışı sağlayan önemli faktörlerdendir. Bu durum bize gösteriyor ki hem reel ekonomide hem de finansal piyasalarda devletin varlığının ve uygulayacağı politikaların, yaşanabilecek olası krizlerle mücadeledeki rolü büyüktür. Bu yüzden devletin yönetim sistemindeki temel gücü olan denetim ve kontrol mekanizmalarının etkin işleyişi ülke ekonomisi ve piyasalar açısından son derece önemlidir. Sağlıklı bir ekonomik denge oluşturmak için, ülkenin kendi özel koşullarına uygun, sosyal içerikli ulusal ekonomik politikalar belirlenmeli ve bu politikalar istikrarla uygulanmalıdır. Siyasi sebepler yüzünden siyasi istikrarın bozulmasına ve hükümetlerin zayıflamasına izin verilmemelidir (Fırat E, 2009: 501-524).

Küresel kriz ve sonrasında AB ve üye ülkelerin tepkisi, AB'nin ekonomik yönetiminde kapsamlı reformlara ihtiyaç duyulduğunu açıkça göstermiştir. Bu reformların en önemlilerinden biri de Denetim Otoriteleri'nin kurulmasıdır. Avrupa Bankacılık Otoritesi, Avrupa Sigorta ve Emeklilik Otoritesi ve Avrupa Menkul Kıymetler ve Piyasalar Otoritesi gibi kurumlar, yeni denetim yapıları oluşturarak finansal sistemin daha güvenli, daha kusursuz ve daha şeffaf olmasına katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bu özerk kurumlar, ulusal makamlara ve finansal kuruluşlara yönelik belirli kuralları düzenlemek, ulusal denetim makamları arasındaki sorunları çözmek ve arabuluculuk yapmak gibi görevleri üstlenmiştir (AB Bakanlığı, 2011: 5-7).

Denetime daha evrensel bir yapı kazandırmak ve denetimin uluslararası düzeyde genel çatısını oluşturmak küresel ekonomide yaşanabilecek krizlerle mücadelede atılacak adımların başında gelmektedir. 2007 krizi bize gösterdi ki bir ülkede yaşanan kriz sadece o ülkeyi değil kısa süre içinde diğer ülkeleri de etkilemekte ve hatta krizin ortaya çıktığı ülkede yaşanan sonuçlardan diğer ülkelerde daha kötü sonuçlara bile sebep olabilmektedir. ABD ile başlayan ve başta Yunanistan olmak üzere tüm Euro bölgesini etkileyen bu kriz, finansal yapının denetiminde genel kuralların belirlenmesi, denetimde uluslararası birlikteliğin sağlanması ve yaşanabilecek riskler karşısında atılacak adımların önceden belirlenmesinde yeni denetim yapılarının krizlerle mücadelede gerekliliğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Devletin düzenleyici rolünün işleyişindeki zaafların ve denetim mekanizmalarında yaşanan etkinsizliğin de krizlerin ortaya çıkmasında etkisi büyüktür. Bu yüzden krizle mücadele arayışlarında bu alana ağırlık verilmesi gerekmektedir. Bu nedenle ulusal yönetimler ve uluslararası kuruluşlar, mevcut denetim mekanizmalarını güçlendirme yoluna gitmişlerdir (Köse, 2012: 99).

Küreselleşme ile birlikte ekonomik ve finansal yapıda meydana gelen değişimler işletmelerin faaliyet alanlarının genişlemesine ve faaliyetlerinin daha da karmaşık bir hale gelmesine sebep olmuştur. Bu karmaşıklık ise piyasada faaliyet gösteren işletmeler açısından enformasyon sorunu yaratmış, işletmelerin finansal tablolarına olan güvenirliliği de olumsuz yönde etkilemiştir. Bu yüzden karar alıcılar açısından doğru ve güvenilir bilgiye duyulan ihtiyaç zamanla daha fazla olmuş ve bu durum tam ve sağlıklı bilginin kaynağını oluşturan denetimin önemini bir kat daha arttırmıştır.

Finansal krizler, finansal kurumların gözetim ve denetiminin önemini vurgulamıştır. Bu süreçte, düzenleyici ve denetleyici otoritelerin ve piyasaların daha aktif ve etkin bir rol üstlenmesi gerektiği açıkça görülmüştür. Regülasyon, denetim ve piyasa disiplini birbirini tamamlayıcı niteliktedir, alternatif değil. Dolayısıyla, istikrarlı bir finansal sistem için, finansal piyasa aktörlerine uygun teşviklerin oluşturulması önemlidir (Delice ve Doğan, 2004: 101).

Türkiye'deki finansal düzenlemelerin evrimi, 2011 yılında önemli bir dönüm noktasına ulaşmıştır. Bu yıl, finansal sistemdeki şeffaflığı ve hesap verebilirliği artırmak amacıyla Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) adında yeni bir düzenleyici otorite hayata geçirilmiştir. KGK'nin temel misyonu, borsada işlem gören şirketlerden bankalara ve sigorta firmalarına kadar, çeşitli büyüklükteki finansal kuruluşların faaliyetlerini denetleyerek, doğruluk ve güvenilirlik standartlarını yükseltmek ve finansal raporlamada karşılaştırılabilirliği sağlamaktır.

Günümüzde küreselleşen finansın bir sonucu olarak ise, sermaye herhangi bir sınırlamaya tâbi olmaksızın ülkeler arasında serbestçe dolaşabilmektedir. Bu durum gerekli önlemlerin alınmaması durumunda ulusal ve uluslararası anlamda finansal risk faktörlerini daima gündemde tutacaktır. Bu nedenle olası krizlere karşı alınabilecek önlemler arasından daha çok finansal riskleri ortaya çıkmadan engelleyecek olanların seçilmesi daha isabetli olacaktır.

Bunların başında finansal kurumlar için sermaye ve likidite standartlarının belirlenmesi, kamuyu aydınlatma uygulamaları ile denetim ve gözetim işlevinin ulusal anlamda etkinliğinin ve uluslararası anlamda koordinasyonunun sağlanması gelmektedir.

Küresel finansal düzenin sağlığı, denetim süreçlerinin kalitesine ve bunların standartlaştırılmasına bağlıdır. Dünya genelinde üretilen finansal verilerin birbiriyle uyumlu ve standart olması, ekonomik dengenin korunmasında kritik bir rol oynar. Etkili bir finansal piyasa işleyişi için, yatırımların sınırlar ötesi güven içinde dolaşımı ve piyasa risklerinin minimize edilmesi amacıyla, uluslararası kabul görmüş denetim ilkeleri ve standartlarının evrensel olarak benimsenmesi ve etkin bir şekilde uygulanması şarttır. Bu, hem yatırımcı güvenini artırır hem de finansal istikrarı güçlendirir.

2019 Aralık ayında başlayan Covid-19 salgının insan sağlığı üzerindeki etkisinin yanı sıra ülke ekonomileri üzerinde yarattığı etki de ayrıca üzerinde durulması gereken diğer önemli bir konudur. Salgın ortaya çıkmadan önce dünya ekonomisi bir toparlanma eğilimine girmiş ve ticari alanda ülkeler arasında yaşanan gerginliklerde ılımlı politikalar izlenmeye başlanmıştı. Ancak salgının etkisiyle büyüme tahminlerindeki olumlu gelişmeler birdenbire tersine dönmüştür. Bu nedenle salgın sonrası dönemde küresel ekonomiye ve finansal piyasalara istikrar kazandırmak, güveni arttırmak, salgının derin ve uzun süreli olumsuz ekonomik etkilerini önlemek ancak kararlı ve eşgüdümlü politikaların hayata geçirilmesi ile mümkündür. Söz konusu bu amaçlara ulaşmak için de düzenleyici ve denetleyici kurumların yürüteceği faaliyetler son derece önemlidir. Bu faaliyetler de ekonomik faaliyetlerin devamlılığını sağlayarak finansal istikrarı ve bankacılık sisteminin sağlığını korumayı amaçlamalıdır (Tosunoğlu ve Kasal, 2020: 36-37).

Dijital çağın etki alanlarının genişlemesi ile birlikte finansal piyasalarda risk ve getiri beklentilerine göre birçok yasal ve yasal olmayan finansal ürün gelişmiştir. Bu ürünlerin başında da sanal para olarak ifade edilen ve günümüzde kullanım alanı her geçen gün artan kripto paralar gelmektedir. Kripto paralar, bağımsız doğalarıyla dikkat çekerler; zira hiçbir merkezi bankaya tabi olmadıkları için, ulusal ekonomilerin dalgalanmalarından etkilenmezler. Sahipleri anonim kaldığından ve merkezi bir denetim mekanizması olmadığından, hesapların dondurulması ya da müdahale edilmesi gibi durumlar mümkün olmaz. Bu özellikler, kripto paraları gizlilik gerektiren işlemlerde, vergiden kaçınma stratejilerinde ve yasa dışı finansal faaliyetlerde tercih edilen bir araç haline getirir. Bu durum pek çok ülke ekonomisi için hem mali hem de ekonomik birçok riski uhdesinde barındırmaktadır. Bu yüzden her tür finansal ürünün denetim altında bulundurulması ve buna yönelik bir denetim-takip mekanizmasının kurulması, finansal ve ekonomik sistem içindeki olası risklerin önlenmesi ve bu risklere karşı gerekli tedbirlerin alınması açısından son derece önemlidir.

Denetim süreçleri, şeffaf ve hesap verebilir yönetim yapısının temel taşlarından biri olarak kabul edilir. Krizlerden alınan derslerin uygulanması ve benzer durumların tekrar etmesini engelleyecek sistemlerin oluşturulmasında denetim, hayati bir rol oynar. Bu nedenle, denetim mekanizmalarını güçlendirmek, kriz yönetimi stratejilerinin merkezinde yer alır ve bu alandaki etkinlik, toplumun genel refahı için büyük önem taşır (Köse, 2012: 99). Böylece bir ülke ekonomisinde yaşanan krizin yaratacağı kötü sonuçlarda en asgari seviyeye indirilmiş olacaktır.

9. SONUÇ

Finansal krizler, ekonominin temelini sarsan ve piyasaların düzenli çalışmasını engelleyen, derin ve geniş çaplı ekonomik daralmalardır. Her bir finansal krizin arkasında farklı tetikleyiciler bulunsa da, genellikle uygunsuz makroekonomik politikalar, ekonomik dengesizlikler, finansal sistemdeki kırılganlıklar ve dış ekonomik şoklar gibi unsurlar bu tür krizlerin ana nedenleri arasında yer alır.

Bunun yanı sıra ekonomide liberal anlayışın güçlenmesi ile birlikte finansal yapı, asimetrik bilgi ve piyasa başarısızlıklarının sebep olduğu ciddi sorunlarla karşılaşmış, yaşanan bu sorunlar da finansal piyasa kaynaklı krizlere yol açmıştır. Ayrıca finansal sistemin denetimden yoksun bırakılması veya var olan denetim mekanizmalarının etkinsizliği de mali krizlerin ortaya çıkmasında rol oynayan diğer önemli etkenlerin başında gelmektedir.

Küreselleşme ve bunun bir sonucu olan liberalizasyon ile birlikte daha kırılgan hale gelen ekonomik ve finansal sistemler, dünya ülkelerinin yaşanabilecek olası krizlere karşı daha temkinli davranmalarını gerekli kılmıştır. Bu ihtiyatlılık, ekonomik ve finansal sistemlerdeki riskleri tespit ederek mevcut risklere karşı daha doğru ve rasyonel politikalar geliştirme ve sistemin etkin işleyişini sağlama noktasında denetimi ve gözetimi zorunlu bir unsur haline getirmiştir.

Son küresel krizin, denetim mekanizmalarının iyi olduğunu söyleyen Amerika’da ortaya çıkması ve gelişmiş ülke ekonomilerini de ciddi biçimde etkilemesi denetim mekanizmalarında yeni anlayışların ve yapıların gerekliliğini ve denetimin krizlerle mücadeledeki anahtar rolünü bir kez daha açıkça ortaya koymuştur. Günümüz gelinen noktada ülkeler açısından hem mali hem de ekonomik açıdan denetimin kalitesini güçlendirmek, teknoloji ile desteklenen bir denetim yapısı inşa etmek, denetimde objektifliği ve güveni sağlamak ve katma değer yaratacak denetim politikalarını hayata geçirmek son derece önemlidir.

Krizlerin nedenleri, türleri ve sonuçları ne olursa olsun yüksek denetim kurumlarına gerek kriz anında gerekse krizden sonraki süreçte krizlere karşı politika üretmede, üretilen politikaların uygulanmasında ve sonuçlarının analiz edilmesinde önemli görevler düşmektedir. Kamunun riskli alanlarının belirlenerek kurumları bu konularda tedbirler almaya yönlendirmek, kurumlarda teknolojik alt yapının oluşturulmasına destek olmak, erken uyarı sisteminin oluşturulmasında ve uygulanmasında etkin rol üstlenmek yüksek denetim kurumlarının yeni denetim anlayışında en belirgin özellikleri olacaktır. Gerçekleştirilen performans denetimleri aracılığıyla kurumların riskli alanlar üzerine yoğunlaşarak tedbir almalarını sağlamaları, aynı hizmeti yerine getirecek kurumlar arasında koordinasyonun sağlanarak iş birliğinin geliştirilmesi ve risklerin bölüştürülmesi krizin türüne ve boyutuna göre hazırlıklı olmayı sağlayacaktır.

Bu nedenle başta gelişmiş ülke ekonomileri olmak üzere pek çok ülkenin bu amaçlara yönelik kalıcı adımlar atarak bundan sonraki süreçlerde yaşanabilecek olası krizlere karşı; katma değeri yüksek, günümüz finansal piyasa yapısına uygun, standart ve ilkeleri daha güçlü ve evrensel çatısı oluşturulmuş bir denetim yapısı kurmaları gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- AB Bakanlığı (2011), Avrupa Birliğinde Yeni Denetleyici Otoriteler, T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, Kasım, Ankara.
- Akerlof, George (1970), “The Market for Lemons: Quality, Uncertainty, and the Market Mechanism”, The Quarterly Journal of Economics, Vol.84, No.13, 488-500.
- Barret AO, P. (2010), “Performance Auditing-What Value”, Public Money and Management, Vol: 30 Issue: 5.
- Bell, J.ve Darren P. (2000), “Leading Indicator Models of Banking Crises – A Critical Review”, Financial Stability Review, Bank of England, s.124.
- Bezirci, M. ve Karasioğlu, F. (2011), “Türkiye’de Denetimin Tarihsel Gelişimi”, Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 21.
- Bozkurt, P. (2013), “Denetim Kavramı ve Denetim Anlayışındaki Gelişmeler”, Denetim Dergisi, Kamu İç Denetçileri Derneği, Sayı: 12.
- Delice, G. (2003), “Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif ”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 20, Ocak-Haziran 2003.
- Delice, G. ve Doğan, A. (2004), “Finansal Regülasyon ve Piyasa Disiplini”, Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 5, Sayı: 1.
- Eğilmez, M. (2008), Küresel Finans Krizi, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Er, S. (2011), “Finansal Krizleri Önleme Aracı Olarak Finansal Sektörün Regülasyonu, Mortgage Krizi ve Türkiye”, Maliye Dergisi, Sayı: 160.
- Fırat, E. (2009), Türkiye’de 1980 Sonrası Yaşanan Üç Büyük Kriz Ve Sonuçlarının Ekonomi-Politiği. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 9(17), 501-524.

- Hepaktan, C. E. ve Çınar S. (2011), “Mali Krizler ve Son Mali Krizin Reel Sektöre Etkileri” Dumlupınar Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 30 (Ağustos).
- İbiş, E. (2013), 2001 Krizi: Türk Bankacılık Sektörü Üzerine Etkileri, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Köse, H. Ö. (2012), “Küresel Krizle Mücadelede Denetimin Önemi ve Yüksek Denetim Kurumlarının Rolü”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:12, Sayı: 3.
- Mishkin, F. S. (1996), “Understanding Financial Crises: A Developing Country Perspective”, NBER Working Paper Series, No. 500, Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
- Öztürk, S. ve Gövdere, B. (2010), “Küresel Finansal Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 1.
- Serin, Vildan ve Eyüp Bastı (2001), “Gelişmekte Olan Ülkelerde Görülen Finansal Krizlere Getirilen Teorik Açıklamalar ve Türkiye Örneği”, Yeni Türkiye, Ekonomik Kriz Özel Sayısı II, Semih ofset, Ankara, 2001.
- Turgut, A. (2007), “Türleri, Nedenleri ve Göstergeleriyle Finansal Krizler”, TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi, Cilt: 20, Sayı: 4-5, Kasım 2006/Şubat 2007.
- Tosunoğlu, Ş. ve Kasal, S. (2020), “Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgını ve Sağlıklı Küresel Ekonomi için Politika Uygulamaları: IMF'nin Rolü” Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi Cilt: 2 Sayı: 1.
- Ural, M. (2003), “Finansal Krizler ve Türkiye”, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Cilt:18 Sayı: 1.